

Tanja Maltar Okun
OŠ Sveti Petar Orehovec;
OŠ Sidonije Rubido Erdödy
e-mail: tanja.maltar@gmail.com

Karolina Doutlik
OŠ „Ivan Benković“, Dugo Selo
e-mail: karolina.doutlik@gmail.com

Josip Janković
joja3491@gmail.com

Izvorni znanstveni članak

Stanje odgojnih vrednota u osnovnoj školi prema percepciji učitelja razredne i predmetne nastave

Sažetak

Živimo u razdoblju u kojem vlada velika kriza etičkih i moralnih vrednota zbog čega je iznimno važno posvetiti se pitanju odgoja djece i ključnim vrednotama (vrijednostima) koje bi ona trebala usvojiti. Kako je većina učenika u Hrvatskoj slabo upoznata s moralnim vrednotama, zadatak je škole, a ponajviše učitelja, promicati temeljne ljudske vrednote kao što su ljubav, istina, poštenje, tolerancija, mir, sloboda, pravda i druge. Samim time najznačajnija uloga učitelja očituje se u odgoju učenika za moralne vrijednosti kako ne bi duhovno i moralno osiromašili.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati učitelje (N = 403) osnovnih škola Republike Hrvatske razlikuju li se njihove procjene o stanju odgojnih vrednota s obzirom na nastavu u kojoj učitelj predaje (razredna / predmetna); s obzirom na stručnu spremu; s obzirom na godine radnog staža te s obzirom na područje u kojem se nalazi škola (ruralno / urbano).

Rezultati istraživanja pokazuju kako učitelji razredne nastave statistički pozitivnije procjenjuju promicanje odgojnih vrednota te provođenje odgoja općenito u hrvatskim osnovnim školama. Učitelji s nižim stupnjevima obrazovanja pozitivnije procjenjuju promicanje odgojnih vrednota te provođenje odgoja općenito i učitelji s najviše radnog staža pozitivnije procjenjuju promicanje odgojnih vrednota na vlastitoj nastavi i vlastito provođenje odgoja.

Utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika u procjenama učitelja o promicanju odgojnih vrednota i provođenju odgoja općenito s obzirom na područje u kojem se nalazi škola. Pet najvažnijih odgojnih vrednota koje učitelji smatraju da bi trebalo podučavati učenike u današnjoj školi su: empatija, poštovanje, odgovornost, poštenje te moralnost. Velika većina učitelja smatra kako je nužno izdavanje knjige / priručnika o odgojnim vrednotama u osnovnim školama Republike Hrvatske.

Ključne riječi: moralni odgoj, općeljudske vrijednosti, osnovna škola, učitelji

State of Educational Values in Primary School According to Teachers' Perception

Summary

We are living in a period in which there is a great crisis of ethical and moral values, which is why it is extremely important to devote ourselves to the issue of raising children and the key values that they should adopt. As the majority of students in Croatia are poorly acquainted with moral values, the task of the school, and above all of the teachers, is to promote basic human values such as love, truth, honesty, tolerance, peace, freedom, justice and others. The most important role of the teacher is manifested in the education of students for moral values so that they do not become spiritually and morally impoverished.

The aim of this research was to examine teachers (N = 403) of primary schools in the Republic of Croatia, whether their assessments of the state of educational values differ with regard to the classes in which the teacher teaches; with regard to professional education; with regard to the years of service and with regard to the area where the school is located (rural / urban).

The results of the research show that classroom teachers have a statistically more positive assessment of the promotion of educational values and the implementation of education in general in Croatian primary schools. Teachers with lower levels of education more positively evaluate the promotion of educational values and the implementation of education in general, and teachers with the longest working experience more positively evaluate the promotion of educational values in their own classes and their own implementation of education.

It was determined that there is no statistically significant difference in teachers' assessments of the promotion of educational values and the implementation of education in general, with regard to the area where the school is located. The five most important educational values that teachers believe should be taught to students in today's schools are: empathy, respect, responsibility, honesty and morality. The vast majority of teachers believe that it is necessary to publish a book / handbook on educational values in primary schools in the Republic of Croatia.

Key Words: *moral education, general human values, primary school, teachers*

*Ljudske vrijednosti treba smatrati
osnovnim zahtjevima svakog ljudskog bića.*

Sri Sathya Sai

Uvod

Vrijednosti (vrednote) su sastavni dio čovjekova života, prisutne od njegova djetinjstva do starosti i one su te koje potiču postupke, emocije i ponašanja svake osobe. Povezane su s etikom i moralom, vode našu prosudbu i pripremaju nas da izaberemo akcije s obzirom na posljedice. Kako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija pojma vrijednosti različiti autori različito je interpretiraju. Prema Wilsonu i DuFreneu (2009, 66) vrijednosti su "slobodno odabrane, verbalno konstruirane posljedice tekućih, dinamičnih i evoluirajućih obrazaca aktivnosti" odnosno one su jedinstvene i individualizirane. Mlinarević, Buljubašić-Kuzmanović i Sablić (2014) navode kako su vrijednosti rezultat djelovanja individualnih i socijalnih čimbenika te predstavljaju skup općih uvjerenja o tome što je dobro ili loše, ispravno i poželjno, a formiraju se internalizacijom pojedinca i procesom socijalizacije. Odnosno, vrijednosti su temeljna vjerovanja nastala kao rezultat socijalizacije koja bitno utječu na stavove i ponašanja pojedinca (Schwartz, 1996) te objedinjuju sve što unaprjeđuje ljudski život, ali bez povrede drugih ljudi ili društva kao cjeline (Zecha, 2007). Sumirajući sve definicije vrijednosti možemo reći da su vrijednosti takve potrebe, stavovi i interesi koji su i osobno i društveno poželjni, ali nikako nisu i nametnuti (Ajduković, 1989). No ova definicija je samo djelomično točno. Vrijednosti su opća uvjerenja o poželjnosti nekih ideja, vjerovanja ili težnji koja usmjeravaju ključna djelovanja društva i njegovih članova a nastaju iskustvima kroz generacije ili nametanjem vjerskih, ekonomskih, političkih i intelektualnih elita (Janković, 2000).

Rakić i Vukušić (2010) objašnjavaju da su pojmovi moralnost i vrijednost tako blisko povezani da ih je nemoguće odvojiti, stoga se, prema određenim teoretičarima, sve vrijednosti smatraju podvrstama moralnosti koja je temeljna intrinzična vrijednost koja svakako treba izlaziti iz ispravnog djelovanja, a ne ostvarivanja neke druge koristi (Žitinski, 2008). Često se vrijednosti izjednačavaju sa srodnim pojmovima „stav“ i „norma“ što je terminološki neispravno jer vrijednosti su apstraktniji pojam, utkan u svijest osobe i teže ih je otkriti u čovjekovu svakodnevnome ponašanju (Mlinarević i sur., 2014). Dakle, stav je sklonost da se pozitivno ili negativno reagira prema određenim ljudima, stvarima, idejama ili situacijama, a norme su skup pisanih pravila i propisa kojih se treba pridržavati u društvu i međusobnim odnosima (Zvonarević, 1981). Ovdje

je neophodno navesti i distinkciju između *vrijednosti* koje su poželjne ideje i ciljevi i *vrijednosnih orijentacija* koje predstavljaju opća načela ponašanja, djelovanja i življenja. Istraživanje Floyd i Widaman (1995) pokazuju da postoji značajna pozitivna korelacija između vrijednosti koje su nam značajne u životu i ponašanja u skladu s njima. Biraanjem različitih kombinacija vrijednosti u životu, oblikujemo svoje postupke i životne odluke jer one se razvijaju iz osobnih iskustava, učenja, promatranjem i utjecajem okoline. Vrijednosti mogu promijeniti naš unutarnji svijet i način na koji opažamo i reagiramo na podražaje. Ono što govorimo, ono što držimo u sebi i kako procjenjujemo iskustva dijelovi su vrijednosti koje slijedimo. Primjerice, osoba koja ima obzira prema poštenju, iskreno će odražavati iste postupke, a manje je vjerojatno da će koristiti bilo kakva nepoštena sredstva za postizanje zadanih ciljeva. Pri tome Mađarević (2016) s pravom naglašava kako ne može biti koristi od moralnih načela ako osoba najprije nije razvila osjetljivost, koja je ključna i kojom osoba uočava moralno relevantna obilježja u različitim okolnostima. Bez obzira na način kako ih njegujemo, moralne vrijednosti su presudno važne za naš unutarnji mir i ravnotežu, stoga ići protiv njih donosi mnogo napetosti i može biti porazno za naš životni mir.

Kako ne postoji jedinstvena klasifikacija vrijednosti, različiti autori u skup „univerzalnih vrijednosti“ svrstavaju: ljubav, istinitost, poštenje, slobodu, jedinstvo, toleranciju, odgovornost i poštovanje života (Mlinarević i sur., 2014). Poznati pak pedagog Ekchart Liebau kao moderne pedagoške vrijednosti izdvaja autonomiju i solidarnost, slobodu i odgovornost, prava i obveze, pravednost, toleranciju i težnju za srećom, dok kao klasične vrijednosti izdvaja mudrost, pravednost, hrabrost, umjerenost, vjeru, ljubav, nadu, a *odgoj za dobro* svugdje se navodi kao najviša moguća vrijednost (Mrnjauš 2008).

Odgoj za vrijednosti

Upravo zbog svega navedenog, vrijednosti su iznimno važne i nezaobilazne u odgoju jer nam služe u određivanju odgojnoga ideala, glavnih ciljeva, svrhe i zadaće odgajanja (Vukasović, 2007). U odnosu na druge vrijednosti, odgojne imaju dvostruku funkciju jer usvajanje vrijednosti svrha je odgoja, ali istovremeno i sredstvo. Čitav odgoj vodi prema njima i vodi se pomoću njih (Munjiza i sur., 2007, 209). S aspekta pedagogije, vrijednosti se ogledaju kao dobra potrebna za život i duhovni razvoj, ciljevi prema kojima se krećemo, ideali kojima težimo, krajnje svrhe ljudskih nastojanja, a mogu biti materijalne i duhovne (Vukasović, 1996). Odgoj u svojoj temeljnoj biti teži ostvarenju vrijednosti i pokušava utkati vrijednosti u ljudski život. Nema života bez vrijednosti i sam život je vrijednost, a odgoj ga obogaćuje i usavršava novim vrijednostima (Bezić, 1990). Odgoj je, dakle, i vrijednosna kategorija u kojoj se, osim obrazovnih dobara, upijaju i odgojne vrijednosti (Vukasović, 2007, 500). Kao namjerni, vrijednosnom svrhom osmišljeni i usmjereni proces, u kojemu se pojedinac razvija u pedagoški i moralno

zadanu osobnost, odgajanje je vrijednosno usmjerivanje, obogaćivanje, izgrađivanje i oplemenjivanje čovjeka (Vukasović, 2008, 37).

Kada razmatramo odgojne vrijednosti, onda je neizbježno govoriti o vrijednostima koje se pokušavaju implementirati procesom odgoja i obrazovanja djece i mladih. Iako djeca svoje prve životne navike i vrijednosti stječu u svojim obiteljima, neupitno je da škola uz obitelj ima najveću odgovornost i obvezu u promicanju vrijednosti djeci jer većinu svoga djetinjstva provode upravo u školi. U kontekstu odgoja i obrazovanja nerijetko se ističe važnost moralnih vrijednosti utemeljenih na prosudbi dobrog i lošeg, ispravnog i neispravnog, poželjnog i nepoželjnog ponašanja prema drugima, sebi samome te prema ljudskome stvaralaštvu i prirodi koje na kraju rezultira djelovanjem, htijenjem, prosudbama, stavovima, vrednovanjem i sl. (Skledar, 1998, prema Vican, 2006, 11).

Svjesni smo da kako u Hrvatskoj tako i u svijetu vlada moralna kriza društva te znamo da trebamo djelovati na škole, drukčije pristupiti odgajanju djece, mijenjati odgojno-obrazovne programe kako bismo je nadišli. Čak i samo Ministarstvo znanosti i obrazovanja predlaže da naše školstvo bude vrijednosno usmjereno s vrijednosno usmjerenim odgojem jer samo odgojno-obrazovni proces može svjesno usmjeravati i poticati sazrijevanje cjelovitosti ljudske osobe. Osobi je potrebno dati svrhu i smisao životu, a pri odgajanju treba biti sama ljudska osoba (Bekavac i Matulić, 2022). Odgoj savjesti je taj koji djeluje u svojoj temeljnoj funkciji za moralni život i osobi kazuje što treba činiti „hic et nunc” (ibid., 2022). Kako odgoj nije vrijednosno neutralan, već vrijednosno angažiran on svoje zadaće postiže pomoću odgojnih vrijednosti. Odgajnici (učenci) se odgajaju „stjecanjem potrebnih znanja i razvijanjem sposobnosti” kao i „usavršavanjem njihova smisla za vrijednosti” (Hrvatska enciklopedija, 2021). Pri tome veliki značaj zauzimaju „etičke, intelektualne, estetske, kulturne i religijske vrijednosti, kao što su: istina, dobrota, ljepota, pravda, ljubav, domoljublje i slično” (ibid.). Lenard i Božić Lenard (2018) utvrdili su da se u školama najviše promoviraju odgojne vrijednosti poput pravednosti, poštivanja odraslih, požrtvovnosti, mudrosti, ponosa, odanosti, snalažljivosti i poštenja. Zatim slijede odgojne vrijednosti iz kategorije univerzalnih vrijednosti, obiteljskih vrijednosti i religijskih vrijednosti. Tu je važno naglasiti kako se pri samome dnu piramide vrijednosti nalaze materijalne vrijednosti, a pri samome vrhu piramide su, očekivano, duhovne vrijednosti (Vukasović, 2010).

Stoga je najvažnije sredstvo u promicanju temeljnih ljudskih vrijednosti upravo odgoj kojim određujemo kakvo društvo i pojedinca želimo, a učitelji i odgajatelji su zaduženi za promicanje vrijednosti i izgradnju vrijednosno orijentiranoga pojedinca (Lenard i Božić Lenard, 2018) iz čega proizlazi kako je rano usvajanje vrijednosti u životu djece vrlo važno za njihovo odrastanje i izgrađivanje identiteta (Pennington, 1997). Također, potrebno je imati na umu kako se vrijednosti formiraju do razdoblja adolescencije i kao takve ostaju relativno stabilne i nepromjenjive kroz cijeli život zato je iznimno važno

hoćemo li djetetu „ponuditi” istinske vrednote u najranijoj dobi života (Beech i Scheppe, 1974; Brim, 1996). Dakle, ponajprije važnu ulogu u promicanju istinskih vrednota ima obitelj, a zatim škola pri čemu uloga obitelji samim time ne prestaje.

Kako su mladi sve više usmjereni materijalizmu i sebičnosti te ravnodušni prema bližnjima svakako im treba kvalitetno odgovoriti moralnim odgojem i obrazovanjem za vrijednosti, kako u obitelji tako i u školama. Odgajatelji trebaju koristiti primjerene oblike i metode rada te planirati odgojno-obrazovne programe za promoviranje temeljnih ljudskih vrednota i na taj način oblikovati odgajanje odnosno razviti u njima moralni karakter (Hoblaj, 2007). Samim time ciljevi i zadaće odgoja i obrazovanja nisu unošenje odgojno-obrazovnih sadržaja u smislu govorenja o vrijednostima, nego odgoj i obrazovanje za određene vrijednosti (Vican 2006, 15). Moralni odgoj kod djece možemo postići samo moralnom spoznajom, uvjerenjem, ponašanjem i zatim djelovanjem (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Ipak, učitelj (odgajatelj) može podučavati temeljne ljudske vrijednosti i što je dobro i moralno, a što zlo i nemoralno samo ako uspije doprijeti do srca učenika (odgajnika) odnosno ako uspije u njima pobuditi emocije jer se vrijednosti ne mogu nametnuti. To može postići samo ako se i sam moralno ponaša i djeluje u skladu s vrijednostima koje promovira (Ledić, 1999). Na kraju samog procesa odgajanja, odgajnik bi trebao dobro govoriti, misliti i djelovati i tada možemo reći da je postignut željeni cilj (Greengrass, Leslie i Raylor, 1994).

Zaključujemo da vrijednosti usmjeravaju, određuju i vode svako ljudsko djelovanje, a kako iz njih proizlaze odgojno obrazovni ciljevi (koje određuje obrazovna politika) one su vrlo važne u odgoju i obrazovanju. Prema MZOS (2014, 8) vrijednosti koje bi trebale omogućiti cjeloviti razvoj djeteta su: znanje, identitet, odgovornost, tolerancija, humanizam, kreativnost i autonomija. Stoga Vican (2006) s pravom napominje kako nije važno samo preuzeti „paket promjena” koje donosi državni vrh, već se prave promjene događaju kada odgojno-obrazovne ustanove prihvate te promjene i počnu ih prilagođavati svom kulturnom kontekstu i okružju. Zato se trebamo zapitati: *Prenose li danas odgojne ustanove vrijednosti kao što su: ljubav, mir, iskrenost, povjerenje, pravednost, poštenje, tolerantnost, poduzetnost, kreativnost, suradnja, (su)osjećajnost, solidarnost, optimističnost i slične?* (Maleš i Stričević, 2005).

Metodologija

Instrument istraživanja

Učitelji svih osnovnih škola Republike Hrvatske ispunjavali su upitnik *Stanje odgojnih vrednota u osnovnoj školi* koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja. Upitnik se

sastojao od tri dijela, prvi se odnosio na sociodemografske karakteristike ispitanika (rod i dob ispitanika, stručnu spremu, županiju, veličinu mjesta u kojem se nalazi škola, godine staža i na kojem radnom mjestu je učitelj zaposlen (razredna / predmetna nastava)). Drugi dio upitnika sastojao se od pitanja zatvorenoga tipa kojima se ispitalo provođenje egzistencijalnog, društveno-moralnog i humanističkog odgoja u školama Republike Hrvatske, zadovoljavanje učenikovih bioloških, socijalnih i samoaktualizirajućih potreba te odgoj učenika s kakvim dolaze u školu kao i njihova upoznatost s moralnim i etičkim vrijednostima. Također se ispitalo i u kojoj mjeri se provodi odgoj općenito u hrvatskim školama kao odgojno-obrazovnim ustanovama i u školi/ama u kojoj/ima je učitelj zaposlen te u kojoj mjeri on/a, kao učitelj/ca, provodi odgoj učenika kao i promiču li se odgojne vrednote u udžbenicima općenito. Ispitanici su procjenjivali na skali od 4 stupnja, pri čemu se 1 odnosilo na nikakvo, a 4 na izvrsno provođenje određene vrste odgoja ili potrebe.

Treći dio upitnika sastojao se od pitanja zatvorenog te otvorenog tipa; o nužnosti izdavanja knjige / priručnika o podučavanju odgojnih vrednota u osnovnim školama Republike Hrvatske, koliko često koriste literaturu o razvoju djece i odgoju te se molilo učitelje da navedu koje bi tri najvažnije vrijednosti trebalo podučavati učenike u današnjoj školi.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati stanje odgojnih vrednota u osnovnim školama Republike Hrvatske. Pritom su postavljene sljedeće istraživačke hipoteze:

Hipoteza H1: Procjene učitelja o stanju odgojnih vrednota se razlikuju s obzirom na nastavu u kojoj učitelj predaje (razredna / predmetna)

Hipoteza H2: Procjene učitelja o stanju odgojnih vrednota se razlikuju s obzirom na stručnu spremu.

Hipoteza H3: Procjene učitelja o stanju odgojnih vrednota se razlikuju s obzirom na godine radnog staža.

Hipoteza H4: Procjene učitelja o stanju odgojnih vrednota se razlikuju s obzirom na područje u kojem se nalazi škola.

Uz navedeno, željelo se ispitati mišljenje učitelja o tome koje bi tri najvažnije odgojne vrijednosti trebalo podučavati današnje učenike.

Struktura ispitanika

U istraživanju su sudjelovala 403 učitelja zaposlena u osnovnim školama Republike Hrvatske, od kojih je 336 osoba (83,4 %) bilo ženskog, a 67 osoba muškog spola (16,6 %).

Najveći dio ispitanika, njih 32,3 % bilo je u dobi između 41 i 50 godina, a podjednako (~ 28 %) ih je bilo u dobi od 31 do 40 godina i 51 do 60 godina, dok su ispitanici ostalih životnih dobi bili zastupljeni u manjim postotcima.

Što se tiče obrazovanja i stručne spreme, najveći broj ispitanika (njih 76,7 %) imao je visoku stručnu spremu, dok je znatno manji postotak (14,4 %) imao višu stručnu spremu i samo mali dio (8,9 %) magisterij ili doktorat. Učitelji su, što se tiče godina staža u struci imali podjednaku zastupljenost (~ 20 %) u svim ponuđenim grupama (od 7 do 30 i više godina). Kada gledamo radno mjesto ispitivanih učitelja nešto veći broj (57,6 %) ih predaje u predmetnoj nastavi dok njih 42,4 % predaje u razrednoj nastavi.

Sve županije Republike Hrvatske sudjelovale su u opisanom istraživanju u približno podjednakom omjeru, a najveći dio ispitivanih učitelja zaposlen je u osnovnoj školi u ruralnom području, njih 198, odnosno 49,1%.

Rezultati istraživanja i rasprava

Tablica 1 prikazuje deskriptivnu statistiku čestica upitnika *Stanje odgojnih vrednota u osnovnoj školi*.

Tablica 1. Deskriptivna statistika čestica upitnika *Stanje odgojnih vrednota u osnovnoj školi*

Čestice	AS	SD
Zadovoljavanje učenikovih bioloških potreba u školama.	3,29	,614
Promicanje odgojnih vrednota u Vašoj školi.	3,27	,528
Provođenje odgoja s Vaše strane, kao odgojno obrazovnog djelatnika.	3,23	,511
Zadovoljavanje učenikovih socijalnih potreba u školama.	3,11	,655
Promicanje odgojnih vrednota u Vašoj školi.	3,00	,573
Provođenje odgoja u Vašoj školi kao odgojno-obrazovnoj ustanovi.	2,99	,594
Zadovoljavanje učenikovih samoaktualizirajućih potreba u školama.	2,90	,677
Provođenje egzistencijalnog odgoja u školama.	2,89	,603
Provođenje društveno-moralnog odgoja u školama.	2,89	,640
Provođenje humanističkog odgoja u školama.	2,73	,701
Promicanje odgojnih vrednota u udžbenicima.	2,68	,668
Promicanje odgojnih vrednota u školama općenito.	2,64	,601
Provođenje odgoja u hrvatskim školama kao odgojno-obrazovnim ustanovama.	2,63	,615
Upoznatost učenika s etičkim vrijednostima.	2,39	,661
Kućni odgoj učenika s kojim dolaze u školu.	2,37	,618
Moralnost današnjih učenika.	2,28	,638

Promatrajući tablicu razvidno je da učitelji najpozitivnije procjenjuju čestice *zadovoljavanje učenikovih bioloških potreba u školama* (AS = 3,29) te *promicanje odgojnih vrednota u školi u kojoj rade* (AS = 3,27), dok najnegativnije procjenjuju *moralnost današnjih učenika* (AS = 2,28) što je iznimno zabrinjavajuće.

Kako bi se detaljnije utvrdile njihove procjene provedena je faktorska analiza metodom glavnih komponenata uz Guttman-Kaiser kriterij i varimax rotaciju. Analizom podataka ekstrahirana su tri faktora s karakterističnim korijenom većim od jedan (Guttman-Kaiser kriterij) koji zajedno objašnjavaju 66,54 % varijance. Valja napomenuti da su se najmanji i najveći rezultati svih čestica kretali od 1 do 4. U tablici 2. prikazana je matrica faktorske strukture.

Tablica 2. Matrica faktorske strukture

Faktori i čestice	Zasićenja na faktorima			
	1	2	3	4
Promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja				
Promicanje odgojnih vrednota u školama općenito.	,745			
Promicanje odgojnih vrednota u Vašoj školi.	,666			
Provođenje odgoja u hrvatskim školama kao odgojno-obrazovnim ustanovama.	,649			
Provođenje odgoja u Vašoj školi kao odgojno-obrazovnoj ustanovi.	,640			
Promicanje odgojnih vrednota u udžbenicima.	,639			
Provođenje odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba				
Provođenje humanističkog odgoja u školama.		,787		
Provođenje egzistencijalnog odgoja u školama.		,753		
Provođenje društveno-moralnog odgoja u školama.		,710		
Zadovoljavanje učenikovih samoaktualizirajućih potreba u školama.		,605		
Zadovoljavanje učenikovih bioloških potreba u školama.		,590		
Zadovoljavanje učenikovih socijalnih potreba u školama.		,562		
Odgojne vrednote kod učenika				
Moralnost današnjih učenika.			,874	
Kućni odgoj današnjih učenika.			,843	
Upoznatost učenika s etičkim vrijednostima.			,686	
Samoprocjena učitelja				
Promicanje odgojnih vrednota na Vašoj nastavi.				,847
Provođenje odgoja s Vaše strane kao odgojno-obrazovnog djelatnika.				,832

Kao što je vidljivo iz tablice 2, dobiveni faktori bi se najbolje mogli opisati kao *promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja općenito, provođenje specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba, odgojne vrednote kod učenika te samoprocjena učitelja*. Pouzdanost dobivenih subskala, a koja je ispitana Cronbachovim alpha-koeficijentom pouzdanosti, zadovoljavajuća je. Za čestice koje se odnose na faktor *promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja*, pouzdanost iznosi ,841. Čestice, koje pripadaju faktoru *provođenje odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba* imaju pouzdanost ,854 dok pouzdanost čestica *odgojne vrednote kod učenika* iznosi ,838. Pouzdanost četvrtog faktora pod nazivom *samoprocjena učitelja* iznosi ,770.

Ispitivanje razlika u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama

Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je ispitivanje postoje li statistički značajne razlike u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama u hrvatskim osnovnim školama s obzirom na nastavu u kojoj učitelj predaje (razredna/predmetna), stručnu spremu, godine radnog staža te područje u kojem se škola nalazi.

Razlike u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na nastavu u kojoj predaju

Normalnost distribucije varijabli je testirana Kolmogorov-Smirnovljevim testom koji je pokazao da se distribucija na svim varijablama značajno razlikuje od normalne ($p \leq 0,05$) te su stoga korišteni neparametrijski testovi.

Tablica 3. Srednja vrijednosti rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na nastavu u kojoj predaju

Faktori	Nas-tava	N	AS ran-gova	Σ rangova
Promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja općenito	RN	175	221,01	38234,00
	PN	228	183,92	41566,00
Provođenje specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba	RN	175	210,26	36586,00
	PN	228	192,98	43614,00
Odgojne vrednote kod učenika	RN	175	218,64	38043,50
	PN	228	188,42	42959,50
Samoprocjena učitelja	RN	175	214,71	37574,50
	PN	228	192,24	43831,50
UKUPNO			403	

Kako bi se utvrdilo postojanje statistički značajne razlike u procjenama učitelja s obzirom na nastavu u kojoj predaje, proveden je Mann-Whitneyev U-test. *Tablica 3* prikazuje srednju vrijednost rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na nastavu u kojoj predaju.

Promatrajući *Tablicu 3* razvidno je da učitelji razredne nastave statistički pozitivnije procjenjuju promicanje odgojnih vrednota te provođenje odgoja općenito u hrvatskim osnovnim školama. Razlog tome može biti taj što su učenici razredne nastave još u dobi prije puberteta te se kod njih nisu još počele događati psihičke promjene, ali ujedno nije ni u tolikoj mjeri izraženo buntovništvo koje se povezuje s promjenama u ponašanju i odbijanjem vrednota koje je više specifično za učenike predmetne nastave. Također, učitelji razredne nastave više su emocionalno vezani za svoje učenike jer im predaju većinu predmeta za razliku od učitelja u predmetnoj nastavi koji često izmjenjuju razrede u kojima predaju pa imaju možda krivu predodžbu o učenicima. Dakle, hipoteza H1 je djelomično potvrđena.

Tablica 4. Mann-Whitneyjev U test procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na nastavu u kojoj predaju

	Promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja općenito	Provođenje specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba	Odgojne vrednote kod učenika	Samoprocjena učitelja
Mann-Whitney	15915,000	17963,000	16853,500	17725,500
Wilcoxon W	41566,000	43614,000	42959,500	43831,500
Z	-3,233	-1,494	-2,660	-2,148
p	,001	,135	,008	,032

Utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika u procjenama učitelja o promicanju odgojnih vrednota i provođenju odgoja općenito. S druge pak strane, pokazalo se da ne postoji statistički značajna razlika u procjenama učitelja o provođenju specifičnog odgoja i zadovoljavanju učenikovih potreba, odgojnim vrednotama kod učenika, kao ni u samoprocjeni učitelja s obzirom na nastavu u kojoj predaju (*Tablica 4*).

Razlike u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na stručnu spremu

Kako bi se utvrdilo postojanje statistički značajne razlike u procjenama učitelja s obzirom na stručnu spremu proveden je Kruskal-Wallisov H test. *Tablica 5* prikazuje srednju vrijednost rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na stručnu spremu.

Tablica 5. Srednja vrijednost rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na stručnu spremu

Faktori	Stručna sprema	N	AS rangova
Promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja općenito	VŠS	58	244,32
	VSS	309	193,77
	magisterij/doktorat	36	181,03
Provođenje specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba	VŠS	58	222,06
	VSS	309	197,58
	magisterij/doktorat	36	190,54
Odgojne vrednote kod učenika	VŠS	58	239,79
	VSS	309	196,29
	magisterij/doktorat	36	184,42
Samoprocjena učitelja	VŠS	58	226,50
	VSS	309	196,35
	magisterij/doktorat	36	211,04
UKUPNO		403	

Rezultati Kruskal-Wallisovog testa ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika u procjenama učitelja o provođenju specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba ($\chi^2 = 2,519$, $df = 2$, $p > 0,05$), o odgojnim vrednotama kod učenika ($\chi^2 = 8,156$, $df = 2$, $p > 0,05$) te u samoprocjeni učitelja ($\chi^2 = 4,389$, $df = 2$, $p > 0,05$) s obzirom na stručnu spremu. No, rezultati pokazuju da je utvrđena statistički značajna razlika u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama i provođenju odgoja općenito ($\chi^2 = 10,734$, $df = 2$, $p <$

0,05) s obzirom na stručnu spremu. Analizirajući *Tablicu 5* uočljivo je da što učitelji imaju niži stupanj obrazovanja, to pozitivnije procjenjuju promicanje odgojnih vrednota te provođenje odgoja općenito. Obrazovaniji učitelji mogu imati veća očekivanja i zahtjeve od učitelja s nižim stupnjem obrazovanja stoga je moguće da su upravo zbog toga procjene učitelja s nižim stupnjem obrazovanja o odgojnim vrednotama i pozitivnije. Dakle, hipoteza H2 je također djelomično potvrđena.

Razlike u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na godine radnog staža

Tablica 6. Srednja vrijednost rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na godine radnog staža

Faktori	Godine radnog staža	N	AS rangova
Promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja općenito	do 7 godina	83	191,79
	od 8 do 15	93	202,95
	od 16 do 22	84	188,96
	od 23 do 29	65	205,63
	30 i više godina	78	212,49
Provođenje specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba	do 7 godina	83	195,67
	od 8 do 15	93	196,92
	od 16 do 22	84	193,08
	od 23 do 29	65	220,46
	30 i više godina	78	201,06
Odgojne vrednote kod učenika	do 7 godina	83	178,62
	od 8 do 15	93	208,33
	od 16 do 22	84	203,26
	od 23 do 29	65	216,82
	30 i više godina	78	203,05
Samoprocjena učitelja	do 7 godina	83	185,92
	od 8 do 15	93	193,83
	od 16 do 22	84	186,52
	od 23 do 29	65	226,64
	30 i više godina	78	224,99
UKUPNO	403		

U *Tablici 6* prikazana je srednja vrijednost rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na godine radnog staža.

Rezultatom Kruskal-Wallisovog testa je utvrđeno da ne postoji statistički značajna razlika u procjenama učitelja o promicanju odgojnih vrednota i provođenja odgoja općenito ($\chi^2 = 2,355$, $df = 4$, $p > 0,05$), o provođenju specifičnog odgoja i zadovoljavanju učenikovih potreba ($\chi^2 = 2,553$, $df = 4$, $p > 0,05$), o odgojnim vrednotama kod učenika ($\chi^2 = 4,983$, $df = 4$, $p > 0,05$) te u samoprocjeni učitelja ($\chi^2 = 11,862$, $df = 4$, $p > 0,05$) s obzirom na godine radnog staža. Promatrajući *Tablicu 6* razvidno je kako učitelji s najviše radnog staža (od 23 do 29 godina radnog staža te s 30 i više godina radnog staža) pozitivnije procjenjuju promicanje odgojnih vrednota na vlastitoj nastavi i vlastito provođenje odgoja. Kako se radi o učiteljima koji imaju više godina staža, moguće je da se oni zbog više iskustva smatraju većim stručnjacima za odgoj i bolje procjenjuju svoja odgojna umijeća. Hipoteza H3 je tako djelomično potvrđena.

Razlike u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na područje u kojem se škola nalazi

Manje urbano područje odnosi se na mjesto do 25 000 stanovnika, srednje veliko urbano područje (od 25 001 do 60 000 stanovnika) te veliko urbano područje (od 60 001 stanovnika). Kako bi se ispitalo postoji li statistički značajna razlika u procjenama učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na područje u kojem se škola nalazi, proveden je Kruskal-Wallisov test. Srednja vrijednost rangova procjena učitelja s obzirom na područje u kojem se škola nalazi prikazana je u *Tablici 7*.

Rezultati Kruskal-Wallisovog testa ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika u procjenama učitelja o promicanju odgojnih vrednota i provođenju odgoja općenito ($\chi^2 = ,296$, $df = 3$, $p > 0,05$), o provođenju specifičnog odgoja i zadovoljavanju učenikovih potreba ($\chi^2 = 3,511$ $df = 3$, $p > 0,05$), o odgojnim vrednotama kod učenika ($\chi^2 = 1,270$, $df = 3$, $p > 0,05$), u samoprocjeni učitelja ($\chi^2 = 4,001$, $df = 3$, $p > 0,05$) s obzirom na područje u kojem se škola nalazi. Dakle, bez obzira na to radilo se o školi u manjem, srednje velikom ili u velikom urbanom području, učitelji podjednako procjenjuju odgojne vrednote. Iako je možda bilo za očekivati kako će učitelji u manje urbanim područjima pozitivnije procjenjivati odgojne vrednote, rezultati pokazuju drugačije te je time odbačena hipoteza H4.

Tablica 7. Srednja vrijednost rangova procjena učitelja o odgojnim vrednotama s obzirom na područje u kojem se škola nalazi

Faktori	Područje u kojem se škola nalazi	N	AS rangova
Promicanje odgojnih vrednota i provođenje odgoja općenito	ruralno	198	197,04
	manje urbano	114	201,57
	srednje veliko urbano	49	204,16
	veliko urbano	42	204,85
Provođenje specifičnog odgoja i zadovoljavanje učenikovih potreba	ruralno	198	205,29
	manje urbano	114	188,69
	srednje veliko urbano	49	189,74
	veliko urbano	42	222,48
Odgojne vrednote kod učenika	ruralno	198	202,48
	manje urbano	114	199,89
	srednje veliko urbano	49	189,20
	veliko urbano	42	215,55
Samoprocjena učitelja	ruralno	198	198,23
	manje urbano	114	195,37
	srednje veliko urbano	49	208,43
	veliko urbano	42	230,24
UKUPNO		403	

Odgovori učitelja na pitanja otvorenog tipa

Odgovori učitelja na pitanje otvorenog tipa o tome koje bi tri najvažnije vrijednosti trebalo podučavati učenike u današnjoj školi nalaze se u *Tablici 8*.

Tablica 8. Odgovori učitelja o tome koje bi tri najvažnije vrijednosti trebalo podučavati učenike u današnjoj školi

n	Vrijednosti kojima bi trebalo podučavati učenike u školi
85	empatija
60	poštovanje (prema starijim i odgojno-obrazovnim djelatnicima)
55	odgovornost (prema tuđoj imovini, za vlastito ponašanje/djela, obveze)
50	poštenje
40	moral/moralnost
26	iskrenost; rad (radne navike/radišnost/grupni rad i rad u paru)

n	Vrijednosti kojima bi trebalo podučavati učenike u školi
20	poštivanje različitosti/autoriteta/kućnog reda/vlastitog identiteta; prihvaćanje (različitosti/pravila/drukčijeg mišljenja/sebe/situacije)
19	(kulturno) ponašanje
17	humanost
16	kultura
15	osjetljivost na slabije od sebe/osjećaj za druge
13	pomaganje drugima/traženje pomoći; pravednost; pristojnost
12	marljivost
10	etika/etičke vrijednosti; ljubav; samopoštovanje
9	kreativnost
8	bonton; prijateljski odnos prema drugima; samostalnost
6	istinoljubivost/istinitost/cijenjenje istine; komunikacija/komunikacijske vještine; ljubaznost/uljudnost; sigurnost
5	altruizam; egzistencijalni odgoj; jednakost; ljubaznost; odnos prema drugima (vršnjacima, odraslima, radu, okolini); samopouzdanje; skromnost/poniznost
4	brižnost/briga za druge; dobrota/dobronamjernost; dosljednost; hrabrost; kulturno ponašanje/ophođenje prema drugima; ljudskost u ponašanju; poniznost; povjerenje;
3	disciplina; ekologija; hrabrost; ljudska prava; nenasilje; poduzetnost; razumijevanje tuđih potreba; red; samoostvarenje/samoaktualizacija
2	doprinos zajednici; druželjubivost; duhovnost; inkluzija; kritičko razmišljanje/kritika/samokritika; miroljubivost; mudrost; nesebičnost; obitelj; obrazovanje; obzirnost jedni prema drugima, opća kultura; optimizam/životna radost; organizacija slobodnog vremena; rješavanje problema; samokontrola; samosvjesnost
1	asertivnost; autentičnost; bogoljublje; čovječnost; dijalog; dostojanstvo; higijena; integritet; interkulturalnost; logičko zaključivanje; motivacija; nematerijalnost; nepovodljivost; nezavisnost; očuvanje baštine; održavanje i pospremanje radnog prostora; patriotizam; plemenitost; poslušnost; požrtvornost; praktična nastava; primjena stečenih znanja; pripadanje; priznavanje vlastite pogreške; profesionalno orijentiranje; promišljanje o sebi/svojim osjećajima; razboritost, razvijanje dobrih navika

Iz tablice 8 je razvidno kako su pet najvažnijih odgojnih vrednota koje učitelji smatraju da bi trebalo podučavati učenike u današnjoj školi: empatija, poštovanje, odgovornost, poštenje te moralnost. Prva vrijednost koju učitelji smatraju važnom je *empatija* odnosno složena emocija koja podrazumijeva sposobnost razumijevanja emocija drugih ljudi kao i načina kako reagirati na opažane emocije. Sljedeća vrijednost koju smatraju značajnom je *poštovanje* koja nije dužnost, već spontano iskazivanje dobre volje na način da se uvažavaju tuđa mišljenja, postupci, a napose osjećaji. Neki kažu da je poštovanje i tajni začim koji drži odnose zajedno pa ne iznenađuje da su se učitelji opredijelili za nju. Nadalje tu je *odgovornost* koje se definira kao temeljno uvjerenje da osoba bira i kontrolira svoje postupke te je spremna snositi posljedice svog ponašanja. *Poštenje* je još jedna vrijednost koju biraju učitelji kao značajnu kod podučavanja u školi, a ona predstavlja častan i ispravan postupak prema drugome. Tu se, očekivano, nalazi i *moralnost* o kojoj je bilo najviše riječi u uvodnome dijelu teksta.

Svaku od tih vrijednosti zaista je važno podučavati kroz i uklopiti u nastavne sadržaje ukoliko želimo zdrave učenike, koji će biti tvorci novoga, boljega društva.

Zaključak

Kako je škola vrijednosno usmjerena ustanova zaista ima veliku ulogu, ponajprije preko samih odgojitelja, u širenju temeljnih ljudskih vrijednosti kako odgojem tako i obrazovanjem. Pri tome djecu u školama ne treba samo informirati već djelovanjem formirati u zdrave i moralne jedinice koje će bogatstvo naučenog prenositi na novije, mlađe generacije.

Želimo li da učenici hrvatskih škola budu moralni te da cijene i provode istinske vrednote koje njihove škole promiču potrebno je dublje ući u problematiku prenošenja vrednota današnjim mladima. Istražiti načine preko kojih će se najlakše doprijeti do njihove savjesti kako bi mogli moralno djelovati kroz svoj život, odgovorno upravljati njime te prenositi naučene vrednote svojoj budućoj obitelji, odnosno svojoj djeci. Bez poticanja moralnog odgoja ne možemo očekivati zdrave buduće generacije kako u svijetu tako ni u hrvatskim školama. Vrlo je važno tko je uzor i model u ponašanju djece i kakav je vrijednosni sustav te osobe koja dijete „vodi” kroz život zato je prvo i najvažnije poticati vrednote još kod djece rane školske dobi (Ružić, 2017).

Nažalost, danas se u školama sve više zapostavlja odgojna sastavnica zbog ispunjavanja obrazovnih potreba djece te je stoga potrebno žurno djelovati, usavršavati odgajatelje u moralnom području, ponuditi im rješenja i prijedloge kada i gdje moralno pristupiti učenicima te koje bi aktivnosti trebali provoditi kako bi se promicale vrednote u njima kao osobama. Autori ovoga rada, smatraju nužnim izdavanje literature o odgojnim

vrednotama kao smjernice i pomoć u nastavi ponajprije učiteljima, a onda i pedagozima, psiholozima i ravnateljima škola koji bi ih usmjeravao kroz razne aktivnosti na podučavanje moralnog odgoja kod današnjih učenika.

Vrijednosti upravo i postoje zato da bi usmjeravale djelovanje koje nije u skladu s njima i doprinijele stvaranju boljeg i ljepšeg okruženja za život (Ružić, 2017). Važno je imati na umu da će one vrijednosti, koje se zaista provode u odgoju, u velikoj mjeri odrediti u kakvu će se osobu razviti dijete te da će ga te vrijednosti pratiti kroz život i utjecati na njegove odnose s onima koje susreće kao i njegove odluke. Same te vrijednosti će naposljetku jednoga dana i ugraditi u svoj život i život obitelji koju će imati. Stoga se društvo kao cjelina može očuvati samo prijenosom kvalitetnih vrijednosti s naraštaja na naraštaj.

Literatura

- Beech, R. P., & Schoeppe, A. (1974). Development of value system in adolescents, *Developmental Psychology*, 10, 644-656.
- Bekavac, A., & Matulić, T. (2022). Suvremeni izazovi odgoja moralne savjesti u svjetlu odgoja i obrazovanja. Uloga savjesti u katoličkoj školi.
- Bezić, Ž. (1990). *Biti čovjek! Ali kako?* Đakovo: Biskupski ordinarijat Đakovo.
- Brim, O. G. (1996). Socialization through the life-cycle. U: Orville G. Brim, Stanton Wheeler (ur.), *Socialization after childhood*, New York: Wiley.
- Floyd, F. J., & Widaman, K. F. (1995). Factor analysis in the development and refinement of clinical assessment instruments. *Psychological Assessment*, 7(3), 286-299.
- Greengrass, M., & Leslie, M., & Raylor, T. (1994). *Samuel Hartlib and Universal Reformation: Studies in Intellectual Communication*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoblaj, A. (2007). Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenoga društva, *Dijete i društvo*, 9 (2), 311-332.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* (2021). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 30. 6. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44731>
- Janković, J., Berc, G., Blažeka, S. (2002). Obiteljske vrednote kao obiteljsko-ekološki činitelj, *Socijalna ekologija*. 11,3; Zagreb.
- Janković, J. (1990). Preventive Work with High Risk Students, *International Perspectives on Specialists Foster Family Care*, St. Paul, Minnesota, USA.
- Ledić, J. (1999). Škola i vrijednosti. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

- Lenard, I., & Božić Lenard, D. (2018). Analiza odgojnih vrijednosti u časopisu za djecu i mladež Milodarke. *Anafora*, *V* (2), 295-313.
<https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v5i2.3>
- Mađarević, L. (2016). Moralni odgoj kao kultivacija emocija. *Napredak*, *157*(4), 459-473. Preuzeto 13. rujna 2023. god. s <https://hrcak.srce.hr/177214>
- Maleš, D., & Stričević, I. (2005). Moja prava. Zagreb: Udruženje Djeca prva.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Pristupljeno 10. srpnja 2023. god. na <https://mzo.hr/hr/rubrike/udruge>
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH (2014). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Preuzeto 19. kolovoza 2023. s <https://tinyurl.com/rfvc6f3b>
- Mlinarević, V., Buljubašić-Kuzmanović, V., & Sablić, M. (2014). Vrijednosni sustav učitelja - determinanta kulture škole i nastave. U: Kulturom nastave p(o) učeniku. Anđelka Peko, (ur.) Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Učiteljski fakultet u Osijeku, 123–163.
- Mrnjaus, K. (2008). Pedagoška promišljanja o vrijednostima. Rijeka: Filozofski fakultet sveučilišta u Rijeci.
- Pennington, D. C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ružić, M. (2017). *Poticanje odgojnih vrijednosti kod djece predškolske dobi*. Završni rad. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. U: Clive Seligman, James M. Olson, Mark P. Zanna (ur.), *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*, *8*, 1-24.
- Vican, D. (2006). Odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj u kontekstu europskih vrijednosti. *Pedagogijska istraživanja*, *3*(1), 9-20.
- Vukasović, A. (1996). Roditeljsko poimanje i doživljavanje vrijednosti. *Napredak*, *137*(1), 5-15.
- Vukasović, A. (2007). *Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja*. U: Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja – svezak 1. Vlatko Previšić; Nikša Nikola Šoljan; Neven Hrvatić, (ur). Zagreb: HPD, 499-511.
- Vukasović, A. (2008). Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja u ozračju hrvatske odgojne preobrazbe. *Obnovljeni život*, *63*(1), 35-46.
- Vukasović, A. (2010). Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju, *Odgojne znanosti*, *12* (1(19)), 97-117.

- Wilson, K. G., & DuFrene, T. (2009). *Mindfulness for two: An acceptance and commitment therapy approach to mindfulness in psychotherapy*. Oakland, CA: New Harbinger.
- Zecha, G. (2007). Opening the Road to Values Education. U: David N. Aspin, Judith D. Chapman (ur.), *Values Education and Lifelong Learning*, 10, 48-60.
- Zvonarević, M. (1981). *Psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Žitinski, M. (2008). Etičke implikacije psihodinamičkih teorija, *Nova prisutnost*, 3, 323-336.